

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/127>

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ І ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОЛАБОРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

SOME FEATURES OF DETECTING AND DOCUMENTING CRIMES RELATED TO COLLABORATIVE ACTIVITIES

Агаркова О.І., к.ю.н.,
доцент кафедри поліцейської діяльності

Луганський навчально-науковий інститут імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ

Сокирко К.О., курсант IV курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів поліції

Луганський навчально-науковий інститут імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ

У статті досліджено проблематику виявлення і документування злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю. Зроблено аналіз досліджень науковців щодо поняття «колабораціонізм». Акцентовано увагу, що на момент повномасштабного вторгнення прогностичну функцію щодо кримінально-правового регулювання кримінальне право не виконало, та особливості кримінально-правової оцінки поведінки осіб, що перебувають на окупованій території та їх взаємовідносини з окупантом детально у юридичній науці не розглядались. На початок військової агресії проти України була відсутня науково обґрунтована модель правового регулювання відносин, пов'язаних з колабораціонізмом. Визначено, що правоохоронці не забезпечені належними методичними рекомендаціями, не мають відповідного практичного досвіду виявлення, розкриття й розслідування такого різновиду злочину як колабораціонізм. Розглянуто законодавство України щодо вирішення питання про зміну підслідності досудового розслідування колабораційної діяльності. Тобто в умовах воєнного стану орган досудового розслідування є універсальним крізь призму інституту підслідності, оскільки за рішенням уповноваженого прокурора може здійснювати досудове розслідування у будь-якому кримінальному правопорушенні. Зазначено, що в умовах воєнного стану суттєвих змін зазнав процес виявлення, документування і розслідування злочинів. Запропоновано алгоритм дій, який можуть використовувати правоохоронці під час виявлення колабораційної діяльності з урахуванням кримінально-правової характеристики досліджуваного різновиду злочину та напрацьованого досвіду під час розслідування схожих категорій кримінальних правопорушень. Акцентовано увагу на те, що внесенню даних про вчинену колабораційну діяльність до Єдиного реєстру досудових розслідувань має передувати добре спланована діяльність правоохоронних органів, тобто зібрання достатньої кількості криміналістично значущої інформації, яка сприятиме належному провадженню досудового розслідування.

Ключові слова: колабораційна діяльність, досудове розслідування, прокуратура, правоохоронні органи, підслідність, документування, докази.

The article examines the problems of detecting and documenting crimes related to collaboration. An analysis of the research of scholars on the concept of "collaborationism" has been conducted. It was emphasized that criminal law did not fulfill its predictive function regarding criminal law regulation. The peculiarities of the criminal-legal assessment of the behavior of persons who are located in the occupied territory and their relations with the occupier have not been considered in detail in legal science. At the beginning of the military aggression against Ukraine, there was no scientifically grounded model of legal regulation of relations related to collaboration. It is determined that law enforcement officers are not provided with adequate methodological recommendations, do not have the appropriate practical experience in detecting, disclosing and investigating such a type of crime as collaboration. The legislation of Ukraine on the issue of changing the jurisdiction of pre-trial investigation of collaboration activities was considered. That is, in a state of martial law, the pre-trial investigation body is universal through the prism of the institution of jurisdiction, since by the decision of an authorized prosecutor, it can conduct a pre-trial investigation in any criminal offense. It is noted that in a state of martial law, the process of detecting, documenting and investigating crimes has undergone significant changes. An algorithm of actions is proposed that law enforcement officers can use when detecting collaboration activities, taking into account the criminal-legal characteristics of the investigated type of crime and the accumulated experience in investigating similar categories of criminal offenses. Emphasis is placed on the fact that the inclusion of data on committed collaboration activities in the Unified Register of Pre-trial Investigations should be preceded by well-planned activities by law enforcement agencies, which means the collection of a sufficient amount of forensic-significant information that will contribute to the proper conduct of the pre-trial investigation.

Key words: collaborative activity, pre-trial investigation, prosecutor's office, law enforcement agencies, jurisdiction, documentation, evidence.

Актуальність дослідження. Колабораціонізм як соціально-політичне явище закономірно виникає в державі, частина території якої є окупованою. З 2014 року триває збройна агресія Російської Федерації проти України, яка призвела до тимчасової окупації територій України. Проте низка громадян України та юридичних осіб сприяли (продовжують сприяти) державі-агресору у здійсненні дій щодо розгортання збройного конфлікту проти України. Саме тому повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну обумовило пошук законодавчого оформлення такої діяльності та криміналізації колабораціонізму.

З березня 2022 р. набрав чинності Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», яким у Кримінальному кодексі України передбачено нову статтю 111-1 «Колабораційна діяльність». Також були внесені зміни до статті 55 КК України, якими передбачено покарання, яке полягає у позбавленні права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією

майна [1, 2]. Актуальність нової статті КК України підкреслюється триваючою збройною агресією Російської Федерації.

Майже щодня від початку дії нової статті 111-1 КК України Офіс Генерального прокурора повідомляє про реєстрацію кримінальних правопорушень за фактом колабораційної діяльності. За їх даними, у 2022 році зареєстровано 17422 кримінальних правопорушень проти національної безпеки, а у 2023 році станом на вересень 2023 рік – 5302. Щодо вчинення колабораційної діяльності, то у 2022 році зареєстровано 3851 кримінальне правопорушення, у 2023 році – 2776 кримінальних правопорушень (станом на вересень 2023 рік) [3]. І ці показники зростають щодня. Отже, якісне та швидке розслідування цього кримінального правопорушення є пріоритетним завданням для Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Після початку військових дій на Сході України науковці почали багато уваги приділяти питанню досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти основ національної безпеки України серед яких і колабораційна діяльність. Цілком слушно у своєму дослідженні професор Є. Письменський зазначає, що прогностичну функцію щодо кримінально-правового регулювання кримінальне право не виконало. Оскільки особливості кримінально-правової оцінки поведінки осіб, що перебувають на окупованій території та їх взаємовідносини з окупантом детально у юридичній науці не розглядалися, тому на початок військової агресії проти України була відсутня науково обґрунтована модель правового регулювання відносин, пов'язаних з колабораціонізмом [4, с. 126]. Водночас законодавець змушений був реагувати на колабораціонізм, в тому числі встановленням кримінально-правової відповідальності за таку діяльність – співпрацю одразу після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року.

Також до проблем встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність зверталися такі вчені як М. Акімов, Н. Антонюк, С. Дика, О. Ілларіонров, К. Лозинська, Є. Письменський, А. Політова, М. Рубашенко та інші. В свою чергу правоохоронці не забезпечені належними методичними рекомендаціями та не мають відповідного практичного досвіду виявлення, розкриття й розслідування такого нового різновиду злочину як колабораційна діяльність. Але попри складні умови здійснення доказової діяльності, вони мають реагувати на криміналізацію нових діянь, забезпечувати виявлення, розкриття та розслідування таких кримінальних правопорушень, готувати відповідні матеріали для розгляду в суді і забезпечувати невідворотність кримінальної відповідальності правопорушників.

Метою статті є аналіз проблемних питань щодо виявлення та документування злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю.

Виклад основного матеріалу. Колабораціонізм (від фр. Collaboration – «співробітництво») – термін сучасного політичного лексикону, котрий вживається з такими значеннями: у загальному тлумаченні як співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант, а у звуженому – співробітництво французів із німецькою владою у період окупації Франції у ході Другої світової війни. Деякі історики вказують, що колабораціонізм може бути добровільною співпрацею (наприклад, вступ до добровольчих військових формувань) або примусовою (наприклад, призначення сільським головою), але часто їх легко сплутати [5, с. 102]. У вужчому розумінні колабораціонізм – це лише добровільна усвідомлена співпраця [6].

В умовах правового режиму воєнного стану суттєвих змін зазнав процес виявлення, документування і розслідування злочинів. Важливо зрозуміти, який саме алгоритм дій можуть використовувати правоохоронці під час виявлення колабораційної діяльності з урахуванням кримінально-правової характеристики досліджуваного різновиду злочину та напрацьованого досвіду під час розслідування схожих категорій кримінальних правопорушень.

З 1 травня 2022 р. набули чинності положення КПК України, якими надано процесуальні повноваження визначеному в законі прокурору в умовах воєнного стану вирішувати питання про зміну підслідності (ч. 5 ст. 36 КПК України) [7]. Саме під час досудового розслідування колабораційної діяльності виникають проблемні питання правозастосування.

Відповідно до ст. 111-1 КК України частини 1 та 2 є кримінальним проступком, а частини 3–8, відповідно, злочином. Досудове розслідування (дизнання та досудове слідство) у вказаному кримінальному правопорушенні здійснюють органи досудового розслідування (підрозділи дизнання та слідства) органів безпеки (ч. 2 ст. 216 КПК України). Але з 3 березня 2022 р., коли було запроваджено кримінальну відповідальність за ст. 111-1 КК України, до 1 травня 2022 р. в територіальних органах безпеки України з 1 липня 2020 р. [8] і по теперішній час не утворено спеціалізовані підрозділи дизнання. Таким чином, керуючись ч. 5 ст. 36 КПК України, керівництво регіональних прокуратур із метою всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження застосовувало практику доручення здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях, що за підслідністю належать органам безпеки, іншим органам досудового розслідування, зокрема Національній поліції України [9, с. 110]. Саме із цього моменту кожен орган досудового розслідування є універсальним крізь призму інституту підслідності, оскільки за рішенням уповноваженого прокурора може здійснювати досудове розслідування у будь-якому кримінальному правопорушенні.

Дія внесення достовірних відомостей до ЄРДР про колабораційну діяльність, проведення першочергових заходів та оформлення відповідних матеріалів, працівникам правоохоронних органів пропонуємо наступний алгоритм дій:

1. Прийняти та зареєструвати заяву (повідомлення) про факт колабораційної діяльності. Прийняття заяв (повідомлень) незалежно від місця і часу їх учинення, повноти отриманих даних, особи заявника здійснює цілодобово, безперервно та невідкладно орган (підрозділ) поліції, до якого надійшла така інформація.

Відповідно до Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженого наказом МВС України від 08.02.2019 № 100, джерелом інформації про кримінальні правопорушення та інші події, зокрема, є: заяви (повідомлення) осіб, які надходять до органу (підрозділу) поліції, особи, уповноваженої на здійснення досудового розслідування, або службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв (повідомлень); самостійно виявлені слідчим (дознавачем) або іншою посадовою особою органу (підрозділу) поліції з будь-якого джерела обставини кримінального правопорушення; повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні та інше [10].

При отриманні усної заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення необхідно скласти протокол прийняття заяви про вчинене кримінальне

правопорушення або таке, що готується, який підписують заявник і посадова особа, яка прийняла заяву.

2. Скласти ініціативний рапорт працівником правоохоронного органу про факт виявлення колабораційної діяльності. Поліцейський у разі самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення, невідкладно, але не пізніше 24 годин рапортом доповідає про це керівникові органу (підрозділу) поліції або особі, яка виконує його обов'язки [10]. У рапорті працівника правоохоронного органу обов'язково повинні бути відображені:

основні обставини вчинення кримінального правопорушення (час, місце, спосіб вчинення кримінального правопорушення);

перелік функцій, які виконувала особа: організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські чи інші, що є необхідним для кваліфікації діяння за ч. 2 або ч. 5 ст. 111-1 КК України;

інформація про займану посаду підозрюваної особи у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 7 ст. 111-1 КК України), публічні заклики, настання тяжких наслідків тощо, тобто інформація про форму вчинення кримінального правопорушення.

3. Отримати документ (копію документа), що посвідчує особу, яка підозрюється у вчиненні колабораційної діяльності, зокрема, копію паспорту, копію паспорту для виїзду за кордон, копію посвідчення особи моряка та посвідчення члена екіпажу, копію тимчасового посвідчення громадянина України, копію посвідчення водія тощо.

4. Перевірити та зібрати інформацію щодо особи, яка наявна в інформаційно-аналітичних органах.

Із метою підтримки оперативної діяльності працівників Національної поліції України у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування злочинів численні криміналістичні обліки у 2017 році були об'єднані в межах інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», а саме ШНП, яка є складовою частиною єдиної інформаційної системи МВС України [11]. Підрозділи Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України адмініструють функціонування криміналістичних обліків оперативного-розшукового та довідково-інформаційного призначення.

Тобто, під час збору інформації про факт колабораційної діяльності правоохоронним органам необхідно отримати відомості щодо подій, правопорушень, осіб, речей, документів, цінностей та іншого майна, які підлягають обліку, та зв'язків між ними і підозрюваною особою.

5. Отримати витяг з інформаційного порталу «Особа» про притягнення особи, яка підозрюється у вчиненні колабораційної діяльності, до кримінальної відповідальності та наявності у неї не знятої судимості.

6. Скласти протокол слідчого огляду веб-сторінки з повною фіксацією інформації протиправного характеру, яку вона містить.

Очевидно, що значну частину правопорушень, передбачених ч. 1, 6 ст. 111-1 КК України, складають діяння зі здійсненням певних інформаційних (пропагандистських) актів. Аналіз судової практики за ст. 111-1 КК України дозволяє зробити висновок, що для вчинення вказаних протиправних діянь, виконавці досить часто вдаються до використання соціальних мереж «Однокласники», «ВКонтакте», Facebook, або ж каналів чи групових чатів-месенджерів Telegram, Viber, тобто джерел з відкритим доступом [12, с. 109]. Відповідно, зазначені цифрові середовища використовуються відкрито, що дозволяє слідчим, оперативним підрозділам під час з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення здійснювати дослідження на основі відкритих джерел, тобто здійснювати OSINT розвідку. У зв'язку з цим важливим

є не лише оперативний доступ до відповідних ресурсів, але й фіксація їх стану та змісту, пошук та належне збереження вилученої з них інформації. Також, перед слідчим, оперативними підрозділами постає завдання в забезпеченні оперативного та постійного моніторингу значного обсягу повідомлень з метою аналізу, виявлення та фіксації (збереження) відомостей, що можуть бути використані як докази колабораційної діяльності.

Фактичні дані, що стосуються поширення інформації, відео-, аудіозаписів, фото і та інших графічних зображень разом з інформацією про використані засоби та способи оприлюднення вказаних відомостей можуть бути доказами у кримінальних провадженнях.

7. Скласти протокол слідчого огляду комп'ютерних даних з додатками. Тобто здійснити огляд фотознімків та відеозаписів за участю особи, які документують її протиправну діяльність; вилучити та долучити до протоколу огляду документи про призначення особи на посаду на тимчасово окупованій території України, її посадові обов'язки тощо.

8. Отримати підтвердження того, що територія, на якій особа вчиняє кримінальне правопорушення, захоплена агресором і органи влади не виконують там свої повноваження.

9. Відібрати пояснення у 2–3 свідків вчинення особою колабораційної діяльності, які безпосередньо були очевидцями цього.

10. Отримати лінгвістичний висновок спеціаліста щодо висловлювань особи для реєстрації в ЄСДР виявлених фактів за ч. 1 та 3 ст. 111-1 КК України.

З огляду на те, що ч.ч. 1, 3 ст. 111-1 КК України передбачені дії, про які йдеться в диспозиціях цих статей (у формі пропаганди), є вербальними, у кримінальному провадженні обов'язковим є проведення лінгвістичної експертизи, метою якої є оцінка тих чи інших фактів мовлення в контексті існуючої в суспільстві системи мовних норм і приписів. До початку процесуальних дій обов'язковою є консультація експерта-лінгвіста. Дуже часто, коли злочинці вчиняють дане кримінальне правопорушення, шифруються, тобто використовують різні жаргони, русизми, фразеологізми, які зрозуміти дуже складно. Аналіз судових рішень вказує на те, що при розслідуванні досліджуваних кримінальних правопорушень правоохоронні органи досить рідко, але звертаються до експертів-лінгвістів. Так, наприклад, ОСОБА_1 на своїй особистій сторінці користувача соціальної мережі Інтернет – «Facebook» під нікнеймом «ОСОБА_1», що за посиланням ІНФОРМАЦІЯ_4, розмістив публікації та особисті відеоматеріали, зміст яких спрямований на невизначене коло користувачів соціальної мережі Інтернет «Facebook» та спрямований на публічне заперечення автором відео звернення здійснення збройної агресії російської федерації проти України, здійснення закликів до підтримки рішень держави-агресора щодо окупації території України. За результатами проведення лінгвістичної експертизи (вх. № 133 від 28.07.2022 року), проведеної комісією факультету Української та іноземної філології та мистецтвознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара встановлено, що в публікаціях, які розміщені і соціальній мережі «Facebook» користувачем під нікнеймом «ОСОБА_1», що за посиланням ІНФОРМАЦІЯ_4, наявні ознаки публічного заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до не визначення поширення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території України [13].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що особливості об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, обумовлюють специфіку організації і тактики розслідування злочинної діяльності колаборантів. Водночас, внесенню даних про вчинену колабораційну діяльність до

Єдиного реєстру досудових розслідувань має передувати добре спланована діяльність стосовно виявлення ознак зазначеного різновиду кримінальних правопорушень. Така діяльність полягає в можливості зібрання достатньої кількості криміналістично значущої інформації, яка сприятиме належному провадженню досудового розслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 27.10.2023).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 27.10.2023).
3. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 27.10.2023).
4. Письменський Є. Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема. *Право України*. 2020. №12. С. 116–128.
5. Пивоварська К. Колабораціонізм у Другій світовій війні. *1941 рік на Полтавщині: людський вимір трагедії та героїзму* : збірник статей за матеріалами міжнародної наукової конференції (28 вересня 2011 року). Полтава : ПОІППО, 2011. С. 101–105.
6. Грабовський С. І. Колабораціонізм. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=4446.
7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text> (дата звернення: 27.10.2023).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 27.10.2023).
9. Романюк В.В. Зміна прокурором підслідності : проблеми правозастосування. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 107–120.
10. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС України від 08.02.2019 № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text> (дата звернення: 27.10.2023)
11. Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» : наказ МВС України № 676 від 03.08.2017р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17#Text> (дата звернення: 27.10.2023)
12. Пашковський М.І. Особливості використання OSINT при документуванні та розслідуванні колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Одеса, 21 липня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 156 с.
13. Вирок Красногвардійського районного суду міста Дніпро 13 вересня 2022 року. Справа № 204/6874/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106339886> (дата звернення: 27.10.2023).